

4956.
96595

AZ ARADI DEÁKOK

SZÁZ ÉV ELŐTT.

Az aradi gymnasium egykorú évkönyvei után :

SZÖLLŐSY KÁROLYTÓL.

ABADON, 1883.

Nyomatott Réthy L. és fiánál.

Egy olyan városnak, mint Arad, melyről többkevesebb joggal szinte el lehet mondani, hogy az amerikai városok módjára rövid idő alatt emelkedett azon tekintélyes polczra, melyet az ország többi városai között ma elfoglal: egy ilyen fiatal város életében száz év nagyobb idő, mint azoknál, melyek ősiségüket századokra vihetik föl.

Bizony a mi kedves városunk csakis 1699-től fogva él, mert csakis a karloviczi béke óta tudja, hogy létezik és hogy hova tartozik. Egész a karloviczi békéig a szegény aradiaknak csak tengődés volt az életük, csak a vár kegyelméből húzhatták meg magukat a falakon kívül. Itten való letelepedésük is csak szükségből való volt. Az aradi vár környéke köröskörül ugyanis mocsár és erdő volt. Az erdőt a császári vár uralta, a vár alatt pedig minden földet a katonák birtak, a mocsáros és sásos vidéket senki sem irigyelte a német katolikusoktól; a mi jó föld volt a régi Aradban, azt elvették a törökök és az új vallás hívei: a reformátusok, a szegény katolikusoknak nem maradt egyéb hátra, mint vagy kiköltözni, vagy istenverte vidékre húzni meg magukat. A régi Araddal együtt szűnt meg a borosjenői, bökényi (buttyini), kövesdi (kovaszinczi), ménesi, mikalakai, pankotai, simándi, szabadhelyi, székudivari és világosi katolikusok; majd kétszáz esztendő kellett, míg egynémelyikük újból katolikus plébániát kapott, Kovaszincz, Ménésnek, Mikalának Szabadhelynek pedig máig sincs és talán nem is lesz többé katolikus plébániája.

1699 óta számíthatjuk tehát Aradot városnak. A mint mondtuk, gyermekkorá keservesebb volt,

mint talán valamennyi magyarországi városé. Soha sem tudta, hogy ki is a gazdája? Egyszer Magyarországhoz tartozott, majd pedig Erdélyhez csatolták; egyszer Bethlen Gábortól tartott, majd Thurzó Györgyhöz folyamodott; majd II. Rákóczy Györggyel és a budai pasával is egyformán szeretett volna békében élni. Meg is kapta a békét, de sem a kurucok, sem a törökök nem adták meg neki, hanem megszerezte Savoyai Jenő, ki nemcsak az országnak szerezte vissza a békét, hanem Aradnak még egy csodálatos művű várat is adott önvédelmére. Savoyai Jenő a régi várat kijavíttatta és őrségül egy gyalogsági ezredet helyezett el benne.

A mint a törökök vidékünkéről elpusztultak, az ipar és kereskedés volt az első, a mi rohamosan emelkedett, a fejlődő polgári étellel fejlett a képzés utáni vágy is. 1707-ben már volt a városnak elemi iskolája, 1745-ben pedig már a gymnasium is megnyitott és úgy az elemi iskola, mint a gymnázium is a minorita rendiek vezetése alatt állott.

A gymnázium első husz évről nincsenek meg az évkönyvek, a legrégebb kimutatások 1765-ről szólnak. Mi e cikkben husz évi időközről fogunk szólni. Nem nagy időköz ugyan, de elég ahhoz, hogy városunk és megyénk egyetlen gymnáziumáról hű képet adhassunk; képet fogunk adni továbbá Aradváros és megye életéből, melyhez az adatokat legnagyobb részben a gymnázium anyakönyve szolgáltatja.

El fogjuk mondani t. olvasóinknak, hogy milyen volt Aradon a deák-élet? Honnan jöttek a deákok Aradra, mennyit fizettek a kosztért és hogy éltek a szegény deákok? Adatokat hozunk az aradi gymnáziumi ifjak erkölcsi és társadalmi életéből, továbbá főlemlítjük a nevezetesebb családok gyermekeit és azok szorgalmi viseletét, végre városunkban és megyénkben élt nemes családok emlékének főlelevenítésével cikkünk is véget fog érni.

I. A deák-élet Aradon.

Hej a mostani deákok áldhatják az isteni gondviselést, hogy nem a régi rendszer alatt tanulnak! Istenem! milyen rettentő sok torturán ment keresztül a deák, míg csak a poesist is elvégezhetette! a mostani deákok azt hiszik, hogy a régi 6 osztály is 6 év folyamából állott, állott ám nem hat, hanem a körülmények szerint 8—10 évfolyamból, attól függött minden, hogy a tanár elvégezte-e a tárgyát és hogy a tanuló leteszi-e a parciais vizsgálatokat?

Az iskolaév Minden-Szentek napján kezdődött, augusztus végéig tartott és következő részekre volt felosztva: Minden-Szentektől Karácsonyig, Karácsonytól Husvétig, Husvétől végig. Minden időszakban klaszszifikáltak és ha valaki valamely időszakban annyit végzett volna el, hogy felsőbb osztályra bocsátható, egy évközben is kezdhetett volna új osztályt.

Minden osztály tantárgya több fő anyagrészre volt osztva. Így a ki az elemi iskolát elvégezte, az először is „l e g i s t a“ lett, azaz olvasni tanult; karácsonyig mindenkinek kellett az olvasásból vizsgálatot tenni, a ki tudott olvasni; az lett „d e c l i n i s t a“, a ki nem tudott olvasni, az legista maradt mindaddig, míg csak olvasni meg nem tanult; a declinistának karácsonytól husvétig a főnevek ragozását kellett megtanulnia, ha megtanulta, lett c o m p a r a t i s t a, ha nem tanulta meg, maradt az év végeig declinista. A comparatistának nem volt sok dolga, ez csak a melléknevek fokozását tanulta. A declinista-élet után következett a c o n j u g i s t a s á g; ez már nehezebb volt. A conjugisták az igék ragozásával foglalkoztak. Nehéz tárgy volt, egy némelyiket évekig is gyötörte.

Egy csoportban sem volt annyi deák, mint a conjugisták között; voltak, kik három évig is elkinlódtek a conjugációval, míg aztán nagynehezen

„kisebb parvisták” lettek; a „minor parvista” könnyebb mondatokkal foglalkozott és mikor már túl volt az egyszerű mondat körén, akkor „major parvista” lett és az összetett mondatokkal ismerkedett meg. Mikor ezen a hat létrán, t. i. a legistaságon, declinistaságon, comparatistaságon, conjugistaságon, minor és major parvistaságon keresztülment és mindegyik csoportból vizsgálatot állott ki, akkor elvégezte az első osztályt. — Nem egy fiut találunk, ki négy év alatt végezte el az első osztályt. Egy esztendő alatt senki sem végezte el. Legkevesebb ideig tanulta, ki másfél évig tanulta.

A ki az első osztályt elvégezte, abból lett a tulajdonképeni „principista”, vagyis második osztálybeli tanuló, a latin nyelven kívül egy kis hittant, nyelvtant és számtant tanult; a rajzírásra kiváló gondot fordítottak. A második osztály nem volt nehéz, kis szorgalom mellett egy év alatt el lehetett végezni.

A ki a II-ik osztályt szerencsésen elvégezte, abból „grammatista” lett. Ezek csak a mondatannal vesződtek. A III. osztály már nehéz osztály volt. A legtöbb helyen két évfolyamból állott. Aradon is két évig tanulták. Roppant nehézséget csináltak a „quod” és „út” kötőszók használata és a „hogy” kötőszó kihagyása. — Nemkülömben nehéz volt a vonzástan. Ha a grammatikát már jól értették, akkor föleresztették a deákokat a „syntaxisra”, a IV-ik osztályba. Ez az osztály is két évfolyamra volt osztva. Nehézzé tették ez osztályt a klasszikusok. A klaszszikusok megválasztása egészen a tanár izlésétől függött. Hol többet, hol kevesebbet, hol nehezebb, hol könnyebb klaszszikusokat választottak. A ki a IV-ik osztályba feljutott, az azután már rendszeren tudós pályára ment. A gyengéknek rendszeren a III-ik osztályban törték ki a nyakukat. A IV-ik osztályt elvégzett ifjak a humaniorákra

mentek, vagyis az V. és VI. osztályt tanulták. Mind a két osztály nagyon nehéz lehetett, mert találkozzunk ifjak neveivel, kik e két osztályt 10 évig tanulták. A sok közül csak az 1780-ik évi poétákat veszem; ezek között volt egy ötödéves poéta: Győrfi László és egy tizedéves poéta: Sándor János, kiről a poézis tanára Knollmayer Henrik a következőket jegyzi meg: „E poétával végeztem ezelőtt 9 évvel Pozsonyban a poézist. Ki hitte volna, hogy kilencz év után Aradon mint tanár és tanító találkozunk?!“

Meg kell még jegyezmem, hogy ez időben a V. osztályt hitták poesisnak, és a VI-at rhetoricának, és csak e század elején lett a viszony más, ekkor nevezték csak el a hatodik osztálybelieket poétáknak, az ötödik osztálybelieket pedig rhetoroknak (szónokoknak.)

Hogy az ismétlésekről fogalmunk legyen, néhányat fölemlitünk: Csányi János 23 éves rhetor saepius absolutus (gyakran végezte el a rhetorikát), Tóth Márton, Szabadkáról, 24 éves, III. anni rhetor absolutus, (három éves rhetorika-végzett.) Obachta László, Nyitráról, 22 éves, II. anni rhetor absolutus. Cziffra Tivadar, plurium annorum absolutus.

Akárki akárhonnan jött Aradra a poézist ismételnie kellett. Ugy látszik, az aradi iskoláknak nagyon jóhirben kellett állaniok, mert a hatodik osztályra az egész országból jöttek össze.

Némi tájékozásul ide írjuk, hogy az anyakönyvekbe mily sorrendben voltak a deákok beírva. I. Rhetores absoluti (végzett rhetorok). II. Rhetores in annum VI. V. IV. III. II. et I-um (első, másod, stb. éves rhetorok) III. Poetae in annum I. et II. (első és másodéves poéták.) IV. Syntaxistae in annum I. et II. (első és másod éves negyedik osztálybeliek). V. Grammatistae in annum I. et II. (első és másod éves harmadik osztálybeliek.) VI. Principistae. VII. Majores parvistae. VIII. Minores parvistae. IX. Conju-

gistae. Ezek mindig a legtöbben voltak. X. Comparatistae. XI. Declinistae. XII. Legistae.

Az összes gymnásiumi tanfolyam tehát 12 rendes folyamból állott és így most már nem kell csodálkoznunk azon, hogyha a pályavégzett ifjak leg többje 20 évesnél öregebb volt.

Fegyelmi szempontból nem volt helyes, hogy az év bármely szakában lehetett beiratkozni, a felvételnél nem volt tekintet, mint valamely csoportból való készütség igazolása. Az ötödik és hatodik osztálybeliek az egész országban, télen-nyáron barangoltak, egy-egy gymnasiumban alig töltöttek két-három hónapnál többet, hanem az is igaz, hogy ha fegyelmetlenek voltak, hamar elugrasztották őket.

II. A k o s z t o s d i á k o k A r a d o n .

Nemcsak ma, hanem ezelőtt száz évvel is nagyon sok család élt a kosztos diákok tartásából; és nemcsak polgári rendű családok, hanem még papok is telepedtek le Aradra és tartottak kosztos deákokat, vagy mint ma mondanák: tápintézetet birtak.

A felső osztályban, a múlt század hatvanas éveinek végén, aradi fiu egy sem volt. 1772-ig csakis idegenek népesítették be a felső osztályokat. Volt pedig átlag 30 VI. osztálybeli és 16 V. osztályheli növendék. Ebből az adatból is láthatjuk, hogy a VI. osztálybeliek az iskolacserélés következtében mily nagy számra mentek fel.

Jöttek pedig ezek a jó deákok különös előszeretettel Szegedről és Nagyváradról. E két helyről mindig volt 8—9 fiu. Azután leginkább Nyitrából, Pozsonyból és Szepesből jöttek. Külföldi mindig volt köztük. Svájczból egymagából 3 testvér járt; azonkívül voltak Bécsből, Brünnből, Ulmützből, Prágából, Auspitzből és Nikolsburgból. A cseh-morva fiuk legtöbbszörre a minorita-rendbe léptek be.

Nem volt Magyarországon gymnasium, a melynek növendékei hosszabb-rövidebb ideig Aradon ne

tanultak volna. A gymnasiumok közül nem egyet találunk, melyeknek ma csak emlékük maradt meg, ilyenek: a bazini, besztercei (Erdélyben), csornai, dévai, gyulai (1767), jászapáthii, korponai, modori, nyirbáthori, szegszárdi, szentannai és a tokaji gymnasiumok.

A kosztos fiuknak Aradon nem lehetett rossz dolguk, mert mint az anyakönyvek illető rovatai bizonyítják, a legtöbbször régi kosztos helyeikre mentek vissza. A kosztadók között első helyen áll az anyakönyvek szerint: főtisztelendő S c h m i d ur. Ez az uri ember világi pap volt és a templom-utczában lakott, rendszeren 8 kosztost tartott havi 5 forintért; később a 80-as évek felé 6 forintért. Schmidnél voltak a bánáti megyék előkelő családjainak gyermekei kosztban. Szintén 5 forintért adtak még kosztot Brindl, Farkas Lőrincz, Schirmer Ferencz, Scherschul Ferencz és özv. Vukoviczné; mikor főtisztelendő Schmid ur fölemelte a kosztpénzt, ugyanakkor fölemelték Paár Ignác, Rátz András és Rech József. 1781-ben Schmid már csak 70 forint évi díjért adott kosztot, a legtöbbet fizető kosztosa: p r a e n o b i l i s P a u l u s K o v á c s volt B é c s b ő l, ez már 77 forintot fizetett egy esztendőre, jól megfizettette magának a kosztot Pergauer Mátyás is, ez is 70 frintot kért az ő kosztosaitól.

Ezeket a haute-voleé kosztadókon kívül voltak olcsóbb kosztosok is, érdekesség kedvéért ezeket is fölemlítjük, 40 forintért a következők adtak kosztot: Reichart József, Tuskauer Mihály és Viertl Vitus; 30 frtért pedig: Babócs Katalin, Czirkli Mátyás, Hagen Anna, Juhász Mihály, Kiss özvegye, Pajer Ignác, Paumann János, Ritter Tamás, Rotter Jakab, Schwarzmayer Lőrincz és Schwob Gallus a főpiszczon. Voltak, kik havi két forintért is adtak kosztot és pedig: Kálmán Dávid, Mondák János, Molnár Mihály, Lukovetz János és Lubardits.

Voltak olyanok is, kik kosztos fiukat tartottak

ugyan, de nevüket nem akarták bediktálni. Így egy orvos a Ráczpiacson [havi 3 forintért és két „tekintetes asszony“ ugyancsak 3 forintért adott kosztot.

Az ifjuságnak zöme azonban mégis csak ingyen kosztos volt. Alig volt család, hol a gyermekek mellett egy felső osztálybeli tanulót ne tartottak volna, instruktori czimen; voltak olyanok is, kik apróbb szolgálatok fejében adtak kosztot, ilyenek voltak: a román püspök, a minoriták a városban és a ferencziek a várban, továbbá a megyei főorvos. Rokoni szeretetből szintén többnek adtak kosztot. Az egyes családok közül, kik minden kikötés nélkül adtak kosztot, a következők neveit birjuk: Boros, Farkas Demeter, Szikra Mihály, Józsa János, özv. Nemes, továbbá a névtelenek közül: N. János, N. orvos, N. könyvkötő, N. csizmadia és még igen sok N. N. Főtisztelendő P ó c z y E l e k, görög katolikus lelkész „isten szent nevében“ adott egy fiúnak kosztot.

Az i n s t r u k t o r i é l e t b ől a következő adatokat találtuk. Az instruktorok neveit a tanulók nevei mellé irták az anyakönyvben. Hatodikban senkinek sem volt instruktorja; hatodik osztálytól lefelé pedig alig volt valaki, kinek instruktorja ne lett volna. Már most ebből a körülményből is könnyen megfejtethjük magunknak azon talányt, hogy honnan van az, hogy Aradon a mult században az idegenek oly óriási számban voltak. Csak 1880-ban kezdett az idegenek száma csökkenni. Hogy milyen kalandszerűen ment ekkor a tanulás, kitűnik abból is, hogy egynémelyik tanuló 8—11 helyen végezte a gymnasiumot.

Az instruktoroknak bizony nem nagy fizetésük volt. Ebben a tekintetben ma jobb állapotok vannak. A legjobb instruktori állapotok 2 forintot jövedelmeztek; egy forintos instruktorság volt a legrendesebb, voltak azonban instruktorok, kik egy-egy hónapra 25 garast, sőt a mi még ennél is kevesebb, 30 krajczárt kaptak egy óra. Ilyen kevés fizetésből

ma nem igen telnek az instruktoroknak kráglira és mancsétára.

Mint jellemző dolgot föl kell említenünk, hogy 1784-ig egyetlen egy ágostai és helv. hitvallású fiu sem járt a gymnasiumba. Az első magyar paraszt fiut 1773-ban vették föl; neve: Nagy János Ötvenesről (Desertum Ötvenes). Nem volt valami jó fiu, mert az észrevételekben a következőket találjuk róla följegyezve: jó tehetségű fiu, de semmire sem alkalmas, azért tanulmányában is csekély előmenetelt tett, azon felül erkölcstelen, és a szentségekhez sem akart járulni. Kimaradt mint major parvista.

Az első román paraszt fiut pedig tízévvvel később vették fel, ezt Czaciun Józsefnek hitták és Mácsára való volt. — Erről semmit sem szólnak a jegyzetek, mert 1783-ban a német systhema alatt észrevételeket nem irtak.

A zsidók nem voltak az anyakönyvben névszerint bevezetve. Az anyakönyvekben rendszeren így fordultak elő: Az ifjuság száma 213 és 5 zsidó, vagy az ifjuság száma 257 és 3 zsidó. 1785-ből van az első zsidó deák emléke, neve: Blau Mózes, a II-dik osztályba járt, ez a Blau ugy látszik végigjárta az egész esztendő, mert neve után ezt a kis jegyzetet olvassuk: „A többi zsidó csak egy hónapig tanult“.

Most, hogy egyáltalában a deákokról szólunk, fölemlítjük még, hogy bizony ebben az időtájban Arad városának olyan elnevezésű utczái voltak, a melyek helyét ma csak hozzávetőleg tudnók megmondani. Ezen utczák neveit a tanulók följegyzett lakásaiból tudtuk meg. Ezek az utczák pedig a következők: Buzsák-utcza, Czigány-utcza, Csukovitz, Tsukovetz, Tyukovetz, 1783 óta Tyúk-utcza, Dobos-utcza, Gál-utcza, Katona-utcza, Maros-utcza, Nagypiacz, Német-város, Pósta-utcza, Püspök-utcza, Rácz-

város, Régi temető-utca, Régi vár-utca, Régi-, vagy Ó-utca, Örménysörház-, Ujsörház-utca, Rozmaring-utca, Tábla-utca, Uj-Vár-utca, Sőhivatal-utca, Térj-meg-utca, Vizi-utca.

III. Adatok a deákok életéből.

Sokszor halljuk, hogy azelőtt milyen komoly volt a fiatalság. Az iskolákba ugyszólván csak megtelt férfiak jártak, nem olyan gyerkőczök, mint most, azelőtt már az V-dikbe is szakállasok jártak, ma még a VIII-dik osztálybeliek is csupaszok. — Régi időkben a deákok nem billiárdoztak, nem kártyáztak, bálokat nem rendeztek, hanem tanultak.

No, hát ez egészben véve mégsem áll. A régi jó időkben épp úgy voltak a hámból kirugni szerető deákok, mint vannak ma, sőt a mai ifjuság dicséretére legyen mondva, hogy olyan vádakkal nem lehetne őt terhelni, mint milyenekkel a régiek vannak megtámadva.

Husz esztendeje ismerem az aradi ifjuságot, magam is élénk részt vettem nevelésében, de azalatt a husz év alatt tizedrészét nem követte el az aradi ifjuság, mint elkövetett a megdicsért és megirigyelt régi világ diáksága három esztendő alatt. Sőt többet mondunk, hogy az egész országból nem hallunk ma annyi panaszt, mint a mennyit a múlt század hatodik és hetedik tizedéből csak az aradi deákságról tudunk.

Hogy ne látszassunk elfogultnak, szavaink és a kor illusztrálására adjuk a következő igaz adatokat:

Megyünk pedig azon sorban, a mint az adatok följegyezzék.

1765. Cs. István Nagy-Váradtól, I. éves poéta: „A nyilvános helyekre járó kitünő játékos, javithatatlan káromkodó, többször meg is verettetett (etiam verberibus salutatus fuit) jobbnak látta kima-radni az iskolából és társaival a várba ment talyi-

gázni, ott néhány hétig a köveket hordta és nagyon kibékült azon eszmével, hogy a Parnassus hegye helyett a várba jár. Később visszajött, bizonyítványt kért, de nem adtunk.

H. György, II. éves rhetor, az alább következő M. Antal bűntársa. Kizáratott.

M. Antal Pozsonyból, III. éves rhetor; eleinte a legkitünőbb ifjak közé tartozott, később a mechanikusok között annyira megromlott, hogy Udvary László nevű tolvajt még a tömlőczből is kiszabadította és 8 napig tartotta magánál. Kitudódván bűnténye, a tanári kar meg akarta őt büntetni, azért éjjeli 12 órakor elfogatta és le akarta huzatni, de ő kivette kését és az igazgatónak nekiment. Proscribálták és kidobták.

P. János, II. éves rhetor, hamis kártyázás és pecséthamisítás miatt kizáratott.

Sz. Antal, VI. éves rhetor, a glogováczi erdőben tartott majálison megrészegedett, ezt annyira megröstellte, hogy beállott katonának.

T. György, II. rhetor, a hazugság mesteriségében a legkitünőbb, továbbá csunya káromkodó. Kizáratott.

U. László, 23 helyen tanult eddig, különben II. éves poéta. Ha valaki a hazugságokról elo-giumot akarna írni, ez a fiatal ember a leghá'ásabb tárgyat nyujthatná hozzá. Ez a fiatal ember a hazugok fejedelme, tökéletesen kiképzett tolvaj, a kit elfogtak, lánczba vertek és vagy négy hétig bebörtönöztek, azonban két társa M. és H. segítségével kiszabadult és megszökött.

1766. B. Antal, Morvaországból, báránybőrbe öltözött farkas, csavargó kidobott francziská-nus, meztelenül futott el Aradról.

Cz. Andor, Trencsénből, II. éves rhetor. Kegyetlen, gonosz fiu. Kizáratott.

D. Antal és Adám, ikrek. I. éves rhe-

torok Kéthársról, részegeskedők, veszekedők. Elutasítottak.

I. A l b e r t, Pestről, II. éves rhetor. Az őszi vásárban lopott és megszökött.

N. G y ö r g y, sopronmegyei fiu, II. éves rhetor, gyakori lopásai miatt kicsaptuk, majd Boros-Jenőbe ment tanítónak, itt azonban a megyei hajdúk elfogták és a börtönbe akarták vinni, hogy azonban a börtöntől megszabaduljon, katonának állott be.

1767. H. A n t a l, II. éves rhetor, Tokajból és V. I s t v á n, poéta, Győrből, katonának mentek. Ebben az esztendőben sok tanuló maradt ki, kik nap számba mentek a várba dolgozni.

1768. R. J á n o s, poéta, Vingáról, nőcsábitó, kidobatott, majd később katona lett, N. A n t a l, I. éves grammatista, lopott és garázdálkodott, hogy a büntetéstől megszabaduljon, kimaradt és kocsis lett.

1769. B. F e r e n c z, I. éves rhetor, Kézdi-Vásárhelyről, hogy „erdélyi vajda lehessen, kimaradt az iskolából.“

H. L á s z l ó Zemplénből, iskolakerülő volt; kizáratott.

N. M i h á l y előbbinek földije és osztályszerűsége.

Sz. J ó z s e f, Sopronmegyei Óvárról, tolvaj, bujálkodó, hanyag deák. Az ifjuságot megmentették tőle.

Csak syntaxista volt, és máris az ördögé volt.

1773-ig nem fordult elő skandalum. Most egyszerre hatot is megróttak.

L. J ó z s e f e t kizárták, mert szerette a bo-rocskát és sok pletykát csinált; külömben jó deák volt.

N. A n t a l kalandos ifju volt. Marillaynak adta ki magát. Bűnös előéletű lehetett, mert eleinte katolikusként, később pedig oláhnak vallotta magát.

Sz. M á r t o n sokat éjjelezett és sokat emelgette a boros kancsókat. J. M i h á l y éjjeli lepke.

H. P é t e r lopott bizonyítványokkal jött Aradra, soh'se járt még iskolába, olvasni se tudott és mégis rhetor akart lenni. Elfogattuk és a hatóság-nak kiadtuk.

Ez volt az utolsó fiú, kiről az észrevételek keményebben szóllottak. Utána már senkit sem róttak meg a jegyzetekben.

A mint már az előző fejezetből láttuk, az aradi deákok társadalmilag előnyös helyzetben voltak. A polgári családok szívesen fogadták őket, a felsőbb osztálybeliek is annyira megszerették a várost és a megyét, hogy az anyakönyvek tanúsága szerint az iskolából kimaradtak és hivatalnokká lettek. Legtöbben a megyei szolgálatba léptek.

Az aradi polgárok már a múlt században is sokat adtak az iskolázott emberekre. Az előbbkelő iparosok mindnyájan iskolázott emberek voltak. A jegyzetek szerint különösen szerettek az aradi ifjak timárok, ácsok és kőművesek lenni. Egy Peffert Jakab nevű ifju, mint I. éves poéta három évre szegődött a sörházba a pálinkaégetés mellé inasul. A n n i n g e r Nándor, az ötödik osztályból suszternek ment, később mint ilyen, Arad polgármestere lett. Ő alatta szabályozták Ségát és Pernyávat.

IV. Városunk és a vidék nevezetesebb családjainak gyermekei a gymnásiumi pályán.

Andrenin József. 1785-ben I. osztályba járt és igen jól tanult.

Andrenin Mátyás 1785-ben III. osztályba járt. Jó középszerű deák volt.

Andrenin Mihály, ugyancsak 1875-ben a IV. osztályba járt, mint ilyen jeles bizonyítványt kapott. Az Andrényiek ez idő tájt Vingán laktak.

Barb János, III-ik osztályba járt és első eminens volt.

Bánhidy Antal, III. osztálybeli tanuló korában harmadik volt az első rendben.

Bibics György, gyenge deák volt a hatodik osztályban.

Bibics Ignác, Aradon 1785-ben még csak az elemi iskolába járt. A jegyzetben következőket olvassuk róla: *Curavimus Babylonem et non est sanata, derelinquamus eam.* Ugy látszik, vagy gyenge képességei voltak, vagy nyughatatlan, rossz fiú. Más-külömben a jegyzetnek nem volna értelme.

Bibics József, 1777-ben parvista volt. Képességéhez mért haladást tett. Dicséretes magaviseletű.

Bibics Mihály is tüzes kis fiú lehetett, mert erről meg azt olvassuk: *ut parva olla, cito bullit et efforvescit*, vagyis mint a kis csupor hamar forr. A Bibics-család bolgár nemes család volt és mint ilyennek Déván volt a törzsfészke.

Bittó Albert, később alispán, az I. osztályban 4-ik eminens volt.

Bittó Imre, szintén az I-be járt, de már nem volt olyan jó deák, mint Albert.

Bohus Imre, (*praenobilis de Világos et Galsa.*) Az aradmegyei Bohus-család alapítójának Bohus Imre királyi ügyvédnek hasonnevű fia, igen kitűnő deák volt. 1769-ben poéta volt és ez van róla feljegyezve: „Ha az ész különbözteti meg az embert az állattól, úgy ezen ifju tökéletes ember és nemcsak névleg, de valóban is nemes ifju, hős és vitéz, mint Nagy Sándor; ha az Istennek úgy tetszett volna, még királyi törzsre is érdemes lett volna, az Isten az ész oly és annyi sok kitűnő tehetségével áldotta meg őt, hogy mindent az első hallásra, az első látásra ért és tud. Minden legkisebb fáradság nélkül tanul; úgy látszik az Ádám fiait ért átok őt nem érte,

mert munka nélkül halad és pedig akként, hogy a gymnasium ezer ifja között hasonló haladásút nem igen találni. Becsüld meg tehát a parányi gyémántot és vigyázz, nehogy a törékeny edényből e kincset el ne veszítsd, vagy gondatlanság miatt akár a tolvajok, akár a társak értékét meg ne rontsák.“ 1770-ben rhetor volt. Ekkor így irtak róla:

„Ritka könnyű felfogása van, szabadon és könnyen ad elő mindent, hamar és sokat tanul, a dolgok mélyébe azonban még kellőleg nem bír hatni, hiányozván nála a kellő komolyság. Oly fiatal még, hogy gyermeknek tartanád. Ha korosabb lesz, roppantúl fog a dicsőség és becsület érdekében küzdeni. Az iskolai és egyházi törvényeket megtartja.“

Bohus János, 1786-ban az I. osztályban 5-ik eminens volt. A jegyzetekben semmi sem fordul elő.

Deseő Zsigmond ugyanekkor az I. osztályban 1-ső eminens volt.

Edlspacher Mátyás, II-ik osztályban és

Edlspacher Zsigmond, a IV-ik osztályban volt az 1-ső eminens, tehát mindkét testvér első eminens volt.

Forray Ignác, Székes-Fehérvárról jött Aradra, az első osztályban kitűnő volt, 1769-ben a másodikba járt. Itt is kitűnő deák volt, legalább a jegyzetek ezt bizonyítják: „Ha mindjárt természetére nézve kicsiny is, mégis nagytehetségű ifjú; oly szerencsésen küzdött tanulótársaival, hogy az első helyet érdemelte ki; mindenféle mondatot könnyen szerkeszt és könnyen olvas; kissé azonban gyermekes, de azért engedelmes és igen kedves. Tizenkét éves.“

Frummer Zsigmond, IV. osztálybeli korában jeles tanuló volt. A Frummer-család Érsek-Ujvárról jött Aradra.

Hendrey István, jeles volt az I. osztályban.

Hollaky Pál, az V-ik osztályt végezte Aradon és jelesül tanult.

Kiss György, aradi nemes ifju, 1778-ban a III. osztályba járt, a jegyzetek ezt írják róla: „Mikor hét éves volt, még nem volt foga, külömben szelid és jó erkölcsü.“

Klempay József az I-ső osztályban 18-ik volt.

Kozma Mihály, Komárommegyéből, bánhidai születésű. A trinitáriusoknál két évig volt novitius, de betegeskedése miatt a rendet elhagyta. Itt a poézist ismételte, első volt az iskolában, majd Marczibányihoz ment nevelőnek, a hol nemsokára meg is halt.

Sallatz Antal, Békésről Jenovayéknál volt kosztos és havonként 5 forintot fizetett a kosztért. Instruktorja Szilber József volt. Kitűnő igyekezetű, gyakorlataiban kissé hátramaradt. Kedves magaviseletű volt.

Sallatz Gábor, előbbinek bátyja, atyjuk Pál, Békésen volt tiszttartó, az V-ikben 1794-ben az ötödik volt; VI-ban pedig a 7-ik.

Sallatz Pál, előbbieik testvére, III-ikba járt, komoly volt és tanárainak nagy örömet szerzett.

Schwob Bertalan, szintén kitűnő fiú volt. 1768-ban kezdette a gymnásiumi folyamatot. Az I. osztályban valódi „angyal“ angyali tehetségekkel, kiváló haladást tett tanulmányaiban, annyira ájtatos volt, hogy többet volt a templomban, mint otthon. Szorgalmas, engedelmes és békés természetű volt. Ötödik és hatodik osztálybeli koráról ezeket olvassuk: „Átható eszű, jó és szorgalmas tanuló, emberséges és engedelmes. A szónoklatban a legkitűnőbb eredménnyel tanult. Mintaszerű fiú. A második, harmadik és negyedik osztályt Pesten tanulta.

Schwob Bonaventura négy osztályt végzett Aradon, róla csak annyit jegyzett föl a krónika, hogy kitűnő tehetségű, engedelmes és szorgalmas tanuló

volt, máskülömben a „czigány-utczá“-ban laktak szülei. A negyedik osztályba csak két hónapig járt és mégis elvégezte.

Spech István, Schöndorfról. Derék gyerek volt. Az első osztályban a jó deákok között szerepelt.

Szalbeck Ignác, Lugosról, az I. és II. osztályban kitően tanult. Alázatos, engede'mes, ájtatos és mindenre alkalmas.

Szikra Istvánról, azt jegyzik föl a krónikások, hogy az aradi fiúk között legpajkosabb volt 1777-ben. Legista korában középszerű deák.

Tököly Péter, legkitűnőbb tehetségű, jó alkalmazkodásu, csendes, erkölcsös, szorgalmas és engedelmes. A tanulmányokban kitűnő haladást tett. 1767-ben: „Mily jeles tehetségű és hogy mily szorgalmas, kitetszik onnan, hogy ez évben a kisebb parvából a princípistaságig vitte. Husvét után princípista lett. Olyan szorgalmas volt itt is, hogy az elsőségért versenyzett. Csendes, engedelmes, komoly magaviseletű. Egyedül azt az egyet lehet sajnálni, hogy eretnek szülőkötől származott.“ — 1767-ben végezte a grammatikát is. Jeles tehetség, kitűnő szorgalommal párosulva. Megérdemli, hogy atyja szeresse.“ 1768. Az első évi syntaxist Aradon tanulta és ekkor oly kiváló jeleit adta szorgalmának, hogy az elsőséget senki másnak, csak neki lehetett odaitélni. Istentől annyira meg volt áldva minden lelki jóval, hogy észbeli tehetségeit illetőleg egymaga gazdagabb volt az osztály valamennyi ifjánál, a gyakorlatokat kiváló szorgalommal írta, komoly, békés, de de egy kissé önfejű. A II-od évi syntaxist Pozsonyban tanulta. — Poétakoráról is igen szépen irnak az évkönyvek; kissé azonban szemére vetik, hogy a „rácز művelődés“ meglátszik rajta. Később már panaszkodnak reá, hogy a „poézisban szorgalmával hanyatlott.“ Külömben korához képest nagyon ko-

moly, no de ez nemzetiségének karakterisztikonjából származik.

Tököly Sebő, előbbinek öccse, a szerbek egyik legkiválóbb férfia született Aradon 1761. aug. 29-én. 1772-ben II. osztályba járt és ezt irták róla: „Ha csak szülei el nem rontják, jó tanuló lesz, a tanulmányokban kissé hanyag, azonkívül szeles“. 1773. „Kiváló tehetségeihez mért előmenetelt tett; azonfelül ájtatos, erkölcsös, engedelmes, minden kegyre méltó.“ 1774. „A mennyiben ritka szép tehetsége van, oly annyira szorgalmas is. A legkitünőbb előmenetelt tette az osztályban; külömben engedelmes, alázatos és szeretetreméltó“. 1775. „Oly kiváló szorgalmat tanusított, hogy nemcsak a grammatikát, hanem még a syntaxist is a legpompásabban végezte. Ha ő nincs az osztályban, tanulótársai között nem is lett volna verseny. Engedelmes, szelid, komoly, mérsékelt növendék; e f i u n a g y r a s z ü l e t e t t“. Ugy is lőn. Még poraiban is áldják a bőkezű és nemzetiségét és egyházát szerető főurat. 1776. „Excellens tehetségű, legnagyobb reményeket keltő fiu. Első az osztályban“. 1777. „Erkölcöskben, tudományban minden társának tüköre és példánya. Mindenből a legelső. Komoly és csendes, szelid és szerény, mindenki által egyformán szeretett ifju. A hatodik osztályt az idén végezte“.

T. olvasóinknak föl fog tűnni, hogy 1772-ben épp nem nyilatkoztak valami előnyösen Tököly Sabbasról. Ugy látszik, az illető tanár nem annyira a tanulót, mint a Tököly Sabbast, a szerbet akarta kissé elkeseríteni. Későbbi tanárai annyival több szeretettel és igazsággal nyilatkoztak felőle.

Török Ferencz, Simándról, a III. osztályban elsőrendű 3-ik volt.

Vásárhelyi János, nobilis de Világosvár oriundus. Az egykori híres alispánnak és az aradi lyceumban elhelyezett Vásárhelyi-könyvtár alapítójának

deákkoráról szintén igen érdekes jegyzeteket birunk. 1777. „Kezdetben minden alap nélkül volt, de szorgalmas tanulás és gyakorlás által ez alapot önmagának megszerezte és a középszerűséget jóval meghaladó eredménnyel végezte a grammatikát. Erényekben tündöklő, ártatlan, szent életű ifju“. 1778. „A legnagyobb disze az osztálynak, minden erényben ékeskedik. Mivel nem közönséges tehetségű ifju, ez okból az eredmény is nem közönséges. Legkitünőbb észtehetségével kitünő haladást és legfinomabb erkölcsöket tanusított“. 1779-ben a syntaxist végezte. Osztálytanára elragadtatásában következőkép ír róla: „Mindennemű ajánlásra legméltóbb. Minként a gyertyatartóba helyezett égő gyertya világítja a szobát, akként világított ő az ő nemes példájával, erkölcsösségével, alázatosságával, ájtatosságával és komolyságával. Tanítóinak intésére soha sem szorult. Oly könnyű felfogásu, tanulékony, kitünő és nagyszerű esze van, a tehetségek és képességek mindenikével annyira föl van diszitve, hogy fáradhatatlan szorgalmát a legkitünőbb siker koronázta. Dicséretre és kitüntetésre mindenképen méltó. Ártatlan életű volt“. 1780-ra már nem volt Aradon, úgy látszik a humaniorákat másuttanulta, mert a jegyzőkönyvben nevével többé nem találkozunk.

Az előkelő családok gyermekei közül H e n d r e y István, H o l l a k y Pál, K o s z t o l á n y i János, N o s t József és U r b á n y i Andor VI-ik osztálybeli tanulók 1772-ben Lengyelország felosztásának szerződészerű kimondása alkalmával katonának csaptak fel, azon hiszemben lévén, hogy a szerződés aláírásánál sikerülend Oroszországnak a békét megzavarni és Mária Teréziával újból kikötni. Minekutánna azonban Mária Terézia mégis csak beleegyezett a felosztásba, a kilátásba helyezett háborúból semmi sem lett és a mi ifjaink félév múlva szépen hazajöttek.

Végül fölemlitendőnek tartjuk azok neveit, kik ez időtájt ösztöndíjban részesültek. Ezek a kitüntetett ifjak pedig a következők voltak és pedig az 1785—1794-iki időközben: *Andrenin Mátyás, Andrenin Mihály, Bartos Ferencz, Beliczay János, Bittó Imre, Bugyács Imre, Czettó György, Cserete György, Csupor Zsigmond, Desseő Zsigmond, Edlspacher Mátyás, Edlspacher Zsigmond, Frummer József, Heim Nándor, Hendrey Pál, Hollaky Pál, Jakabos József, Kamenszky József, Kampus István, Kozma Ambrus, Langó József, Lehovszky Antal, Lilin János, Lukányi Károly, Ormós József, Staniszlovits János, Szilvássy István, Szabotin András, Tormássy Antal, Tormássy János, Török Márton, Untersteller Domokos, Untersteller Miklós, Wagner Ferencz és Wurscher János.*

Tandij fizetésétől föl voltak mentve: *Constantinovits Imre, Bednárk József, Bereghy Miklós, Böszörményi József, Danilovits András, Fischer Ferencz és Klein Nándor.*

V. Történeti és földrajzi apróbb adatok.

Az előző cikkekben már említettük, hogy Aradra roppant sok idegen deák gyült össze és mint látuk, egynémelyike ugyancsak csunyául viselte magát és mélyen kompromittálta az iskolát. Az ifjuság eme elvadulását illetőleg 1770-ben *Ollé Henrik* rhetorices és poeseos tanár megrovást indítványozott mindazon iskolai igazgatókra, kik rossz erkölcsű ifjaknak ajánló leveleket adnak, csakhogy intézetük az ilyen ifjaktól megszabaduljon. Érdekes az eredeti szöveg: *Quia omnes cum Commendatione veniunt, ubi tamen nullius sunt momenti, tales tractandi sunt severe pro ratione capacitatis: ut aut se emendent*

per rigorem, aut hunc pertaesi redeant ad calcitras . . . et scholas nostras de sua negligentia et sua ignorantia, quae de mercede saepe et lucro . . . reportant, non arguant. Ideo melius fieret, si nec unus ab iisdem susciperetur.“ E nyilatkozat kissé erős lévén, azon tiszteletnél fogva, melylyel az illető érdemekben gazdag rend iránt viseltetünk, a nevet kipontoztuk. A megrovó passus magyarul következőképen hangzik: „Mindnyájan ajánlattal jönnek tőlük, holott pedig semmit sem érnek, az ilyenekkel képességükhöz mértén kell bánni és vagy javuljanak meg a szigor következtében, vagy ha ezt megunták, akkor menjenek vissza a . . . iskoláiba, de a mi iskolánkat a . . . saját hanyagságukkal és tudatlanságukkal, a mit gyakran haszonnal és pénzért visznek el, ne vádolják. Azért jobb lenne, ha egyetlen egy sem vétetnék föl közülük.“

1770-ben hat hónap alatt végezték el a III. és IV. osztályt. Az ok nincs adva.

1777-ben csak a III. V. és VI. osztályban voltak tanulók.

1785-ben hozták be a mostani classificatióalis jegyeket: jeles, jó, elégséges, rosz.

A földrajzi adatokat főleg azok naivsága miatt közöljük.

Ez adatok szerint S z é k e s-F e h é r v á r Erdélyben van; D á l y a község 1765-ben Fehérben feküdt volna, R o z s n y ó meg Turóczmegyéhez tartozott. Szatmármegyét illetőleg 1766-ból egy községet említ föl, melyet „J o s e p h H a a s z“ -nak hittak volna. Ugyanebből az esztendőből vannak még a következő adatok is: Békéssy Zsigmond, született F e l s ő-F é g e n, D o b o c z vármegyében; L u b l o, E g e r és E s z é k, a hasonló névű vármegyékben feküdtek; F é l e g y h á z a és D o r o s m a B e l s ő - K u n s á g h o z tartoztak; N a g y-L a k pedig A r a d megyében feküdt. —

1771-ben K u n-S z e n t-M á r t o n t ilyen hamisul irták: C o n s e n m a r t o n.

Az sem érdektelen, a mit a sugár-uti leánytani-tóképezde igazgatónője, Zierzen Janka valamelyik szép-nagy-bátyjáról írnak, mely szerint „Aloysius Zierzen, germanus, Esztrihériensis ex Comitatu eodem.“

VI. V á r o s u n k é s m e g y é n k n e m e s c s a l á d j a i n a k e m l é k e.

Minekutána városunk és megyénk szereplő családairól vajmi kevés adat forog közkézen, háládatosnak találtuk kegyeletes emlékül azok neveit adni, kik a haza előtt érdemeket szereztek és mint ilyenek nemesi oklevéllel tiszteltettek meg.

A régi időkben csak személyes érdemek szereztek a nemességet, mai napság azonban elég, ha hiúságunk kielégítésére anynyit áldozunk, a mennyi egy oklevél megszerzéséhez szükséges. Daczára, hogy ma a nemesség nem kiváltságos osztály és mégis hányan áldoznak ezreket, áldoznak elveket és meggyőződést, csakhogy nemesi czimert kapjanak. Aradváros és megye nemes családjai csak a közügy terén föltüntetett sikeres munkásságukért kapták nemesi oklevelüket. Azért kétszeresen érdemesek arra, hogy nevüket az emlékezetnek átadjuk, annyival is inkább; mert ma már több család egyedül az emlékezetben él.

Az adatok hitelessége minden kétségen felül áll. Az aradi gymnázium anyakönyvei szerint a következő nemesi családok voltak.

1. Aradon. Andrenin Mátyás, Vingáról költöztek Aradra. Babocs Mátyás. Bakos József. Baskó Antal. Constantinovics Ferencz (szerb.) Edelspacher Zsigmond. Egyed János. Hendrey Andor. Hendrey György. Hendrey Pál. Hendrey Simon. Kiss György. Koszta György (román.) Moldován János (román.) Nagy Pál. Nemes Jakab. Nikolovits Elek (szerb.)

Nikolovits János (szerb.) Nozák Antal. Prenner Imre. Petrik József. Rátz József. Sándor József. Schultz Frigyes. Szalay Imre. Szalay József. Tapolcsányi Károly. Tököly Péter. Tököly Sebő. Urbányi Andor. Urbányi József.

2. Aradmegyében. Antal József Miskén. Arady György Eleken. Aradi Tamás Eleken. Abrahámffy Antal Pécskán. Bakor Pál Erdőhegyen. Baling Antal Pécskán. Baling József Pécskán. Bánhidly Antal Simándon. Benyó József Világoson. Buczurka Miklós Siklón. Csernovits János Mácsán (szerb.) Csernovits Pál Mácsán (szerb.) Czompó Ferencz Soborsinban, Demitrovics Demeter Szemlakon (román.) Edelspacher Zsigmond, (eleinte Gyorokon, onnat Szt.-Annárament.) Farkas Gábor Pécskán. Frummer Elek Paulison. Haász István Ménesiben. Hendrey Simon Soborsinban. Horváth Antal Világoson. Horváth József Boros-Jenőben. Kampus Antal Szt.-Andráson. Kolonics Gábor Pécskán. Kolonics József Pécskán. Komáromy Mihály Kurticson. Kosztolányi János Borosbesen. Kulcsár Ignác Világoson. Lendvay János N.-Zerénden. Leszely István Glogovácson. Leukokits Andor Monyásán. Meliszek József Radnán. Nagy István Kovaszinczon. Nagy János Borosjenőben. Nagy János Kovaszinczon. Nagy János Ménesiben. Nagy Pál Borosjenőben. Nagy Sándor Kurticson. Németspatak Zsigmond Gyorokon. Némethy Zsigmond Borosjenőben. Ormos Antal Szt.-Annán. Ormos József Szt.-Annán. Palotay István Kurticson. Péterffy Antal Ménesiben és N.-Zerénden. Székely eredetű, Kézdiszékbl. Putnik Demeter Simándon. Ratkovszky Sándor Tót-Váradon. Riss Tamás Székudvaron. Staniszlovits Pál Gyorokon. Stekl János szabadhelyen. Stehr János Simándon. Sura Lőrincz Mácsán (román.) Szaploneczay Mihály Mácsán (szerb.) Székely István Paulison, Takács Ádám Pécskán. Takács János Pécskán. Tokody Ferencz Magyarádon. Török Gábor Szt.-Annán. Török György Szt. Annán. Venczey Imre Soborsinban. Zille Ferencz Zarádon.

1881/82

495A